

SZÁDOCZKI VERA

*Több felekezet által is használt énekek
a 17. századi katolikus énekeskönyvekben**

Különböző népeleket és gyülekezeti énekeket feldolgozó adatbázisokat, kritikai szövegkiadásokat és azok jegyzetapparátusát illetve a szakirodalmat nézegetve feltűnt, mennyi olyan ének maradt ránk, melyeket több felekezet is használt. A kezdeti cél ezek szisztematikus összegyűjtése volt a 17. századi katolikus énekeskönyvekből kiindulva, mely azonban hatalmas feladatnak bizonyult, ezért e dolgozat hangsúlyozottan kutatási szempontokat kíván fölvetni, az anyag terjedelme miatt sem a teljességre, sem a problémák kielégítő megoldására nem törekszik. Mindenekelőtt a cím kíván némi magyarázatot, ugyanis sokkal egyszerűbb lett volna azt mondani, hogy protestáns énekek a 17. századi katolikus énekeskönyvekben vagy éppen fordítva: protestáns énekeskönyvek katolikus énekei. Csakhogy olykor nem is olyan könnyű eldönteni, mi a katolikus és mi a protestáns. A jelen dolgozatban nem tekintettem feladatommak, hogy megállapítsam, kinél volt meg előbb egy adott ének, vagy mely felekezet vette azt át a másiktól, ez további kutatásokat igényelne. Másrészt egyes énekek esetében nemcsak nehéz, de elég bajos is lehet kimondani, hogy ez katolikus, ez protestáns. Például tekinthető-e protestáns éneknek egy, az egyház évszázados hagyományában meglévő és használt latin nyelvű, középkori antifóna vagy szekvencia, stb. fordítása attól, hogy leírva először protestáns énekeskönyvben maradt ránk? Vagy ugyanígy a zsoltárfordítások esetében is. Ezért szerepel a címben a „több felekezet által is használt” kifejezés. Ezt a problémát járta körbe Dobszay László is a 90-es évek közepén megjelent tanulmányában.¹ Ő ökumenikusnak nevezte a népének-törzsanyag legnagyobb és legértékesebb részét. Észrevételeiről pontos statisztikákat készített a középkortól a 18. század második feléig. E kutatásokból csak a 17. századi részt veszem mélyebb vizsgálat alá, és arra keresem a választ, hogy mennyi, milyen jellegű és témájú énekről van szó, az egyes felekezetek mit változtattak az énekeken a saját ízlésüknek,

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ DOBSZAY László, *A magyar népének-törzsanyag felekezeti megoszlása = Dobszay László válogatott írásai 1995–2010*, szerk. KOVÁCS Andrea, Bp., LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, 2010, I, 166–170.

hittételeiknek megfelelően, és ezt konkrét példákkal igyekszem szemléltetni, illetve vázolok néhány olyan problémát, melyek az ilyen jellegű kutatást megnehezítik.

Mindehhez végignéztem a század nyomtatásban megjelent katolikus énekeskönyveit, tehát a *Cantus catholici* címen megjelent énekgyűjtemény különböző kiadásait (1651, 1674, 1675), Kájoni Jánoos *Cantionale catholicumát* és Náray György *Lyra coelestisét*. A jelenlegi kutatások tehát nem terjedtek ki a kéziratos énekanyagra. Nem szerepelnek továbbá Illyés István *Halottas és Soltári énekei* sem, mivel ezek ilyen szempontú elemzésével Bogár Judit már foglalkozott.² Az énekek összegyűjtésében az RPHA és a népének adatbázis,³ valamint a *Régi Magyar Költők Tára* 17. századi sorozatának 7, 15, 17. kötetei⁴ voltak segítségemre. Ezekből kezdtem kigyűjteni azokat az énekeket, melyek vagy több felekezet énekeskönyveiben szerepelnek, vagy szerzőjük ismert, valamelyik neves evangélikus vagy református személyiség, pl. Huszár Gál, Batizi András vagy Szenci Molnár Albert. Ez azt is jelenti, hogy az általam összegyűjtött énekek listája nem teljes, mert az adatok egyrészt a másodlagos irodalomból valók, másrészt csak a nyomtatott kötetekre szorítkoznak, de így is több mint 200 éneket számlál e lista. (Egész pontosan 207-et). És ez már elég nagy szám ahhoz, hogy következtetéseket lehessen levonni belőlük, illetve az elemzés lehetőségeit megmutassa. Hogyan oszlik el ez a 200 ének az egyes énekeskönyvek között? Nem meglepő módon a legtöbb Kájoni *Cantionalé*ből való, ez 180 éneket jelent. Ennek nagyobb része csak Kájoninál fordul elő, kisebbik hányada a *Cantus catholici* valamelyik kiadásában is olvasható. (Szám szerint összesen 186 ének a *Cantionalé*ből: 147 csak Kájoninál, 39 Kájoni+*Cantus catholici*/Náray). Náray *Lyra coelestis*ében mindössze 2 éneket találtam, melyek azonban szintén megvannak Kájoninál. Az nem újdonság, hogy Kájoni felhasznált protestáns énekeket. Már a kortársai is tisztában voltak vele, és a későbbi kutatók sem titkolták e tényt, így Holl Béla is megjegyzi az RMKT XVII/15-ben, hogy a protestáns eredetű énekek mind megtalálhatók a *Keresztyéni isteni dicséreték* című énekeskönyv 1654-es lőcsei⁵ és

² BOGÁR Judit, *Illyés István Zsoltári és halottas énekeihez = Régi magyar népénekek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, 49–67.

³ <https://rpha.oszk.hu>; <http://nepenek.btk.ppke.hu>

⁴ *Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*, s. a. r. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974 (RMKT XVII/7); *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, szerk. STOLL Béla, jegyzetek HOLL Béla, Bp., Akadémiai, Argumentum, 1992 (RMKT XVII/15A–B); *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, szerk. H. HUBERT Gabriella, s. a. r. VADAI István, ECSEDI Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2016 (RMKT XVII/17).

⁵ [GÖNCZI György], *Keresztyéni isteni dicséreték*, Lőcse, Brewer Lőrinc, 1654 (RMK I 890)

várad⁶ kiadásában, mely zsoltár- és himnuszparafrázisokat, temetési énekeket és függeléként Szenci Molnár Albert zsoltárait tartalmazza.⁷ A *Cantus catholicus*ben összesen 58 protestánsokkal közös éneket találunk.

Milyen témájú énekek alkotják ezt a közös énekcsoportot? A katolikus énekeskönyvek szerkezete általában többé-kevésbé ugyanazt a beosztást követi az egyes kötetekben és kiadásokban: az egyházi év ünnepeire (karácsony, nagyböjt, húsvét, pünkösd stb.) való, a Jézus nevére való és oltáriszentségi énekek, Máriáról és szentekről való énekek, különféle dicséretes, könyörgések, zsoltárok és a végén halottas énekek (ez utóbbi nem mindenhol van). Ha ezeken végignézzük, rögtön szembe-tűnik, mely részekből származnak a közös énekek. Jól elhatárolhatóan egyes részekben sok énekről, másokban egyről sem beszélhetünk. Az egyházi év majdnem minden ünnepére való énekek megvannak az egyes felekezeteknél, tehát az adventi, karácsonyi, újévi, vízkeresztre való, nagyböjti, húsvéti, áldozócsüdtörtéki, pünkösd-i énekek. Egyedül úrnapi éneket nem találtam, érthetően. Ezen a ponton ugyanis (az Oltáriszentségben valóban jelen van – vagy nincs jelen Jézus) eltér az egyes felekezetek tanítása. Nem találunk protestáns kötődésű éneket a Jézus nevére és az Oltáriszentségről szóló énekek csoportjában sem. Máriáról és a szentekről sem nagyon szoktak énekelni a protestáns felekezetek, de elvétve azért található egy-egy ilyen ének. Így az 1674-es *Cantus catholicus*ben az unitárius Szentmártoni Bodó János *Mária Magdolna sok rít vétkeket tett...* kezdetű éneke, vagy általában a szentekről szóló énekek között a *Követi vala Krisztus csodáit...* (nyolc boldogságról), a *Sok hálaadással mi most tartozunk...* (Illés próféta és az özvegyasszony története) kezdetűek sorolhatók ide. És ezekkel nagyjából vége is a sornak. A különféle dicséretes témájú részbe a reggeli és esti imák, könyörgő, hálaadó, dicsőítő énekek tartoznak. Ezen a ponton sokkal nagyobb az átfedés, mint a korábbiakban. Ez, illetve a zsoltárok jelentik teológiailag-dogmatikailag a legsemmesebb csoportot, melyet bármely felekezet különösebb lelkiismereti probléma nélkül nyugodtan magáénak érezhetett. Talán ez motiválhatta Kájonit is énekeskönyve összeállításakor (a különféle dicséretes és zsoltárok című részek mintegy 140 énekből csupán 39 nem található meg protestáns énekeskönyvekben). A halottas és temetésekre való énekek szintén ide kapcsolhatók, itt is elég nagy az átfedés.

⁶ [Uő.], *A Szent David Profetának ékes rythmusú Soltárival... teljes könyv*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1654 (RMK I 895); SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1654 (RMK I 896); UJFALVI Imre, *In exequiis defunctorum. Halott temetéskorra való énekek*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1654 (RMK I 897); GÖNCZI György, [*Énekes könyv*], Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1654 (RMK I 898).

⁷ RMKT XVII/15 B, 167.

Akkor most térjünk rá a konkrét szövegekre, és ezzel együtt rögtön az első problémára. Annak a veszélyére mutatok rá, ha csak incipitek alapján dolgozik a kutató anélkül, hogy a szövegeket a kezébe venné. Erre egy konkrét példa. Az RPHA adatbázis nagy segítséget nyújt, ha az ember 16. századi (vagy korábbi) énekek előfordulási helyeit akarja szinkronban látni. Ez alapján vettem sorra az énekeskönyveket, azokon belül is az egyes énekeket. Az 1674-es *Cantus catholici*ben a *Szent vagy örökké Atya Úristen...*⁸ kezdettel olvasható ének jelentette a problémát, mely javarészt protestáns nyomtatványokból maradt ránk.⁹ Visszakerestem az RMKT kötet jegyzetei közt, és feltűnt, hogy az RMKT XVII/15-ben megjelent mint 17. századi, katolikus ének (565. sz.), ráadásul az RPHA-ban megadott lap-szám sem egyezett. Az RMKT-kötet incipitmutatója szerint két ilyen kezdetű ének szerepel az énekeskönyvben. A másik *Szent vagy örökké...* szintén megjelent mint 17. századi katolikus ének (271. sz.). Az 1674-es *Cantus catholici* után következett Kájoni *Cantioláléja*, szintén énekről énekre, ahol ugyancsak megjelent a *Szent vagy örökké, Atya Úristen...*, de egy harmadik változatban, nem tartozik az RMKT XVII/15. törzsanyagához, mivel Holl Béla jegyzetei szerint 17. századi protestáns ének. A kezdősorok alapján tehát úgy tűnik, hogy ugyanazon énekről egyszerre állítják a kutatók, hogy 16. és 17. századi, ugyanakkor protestáns és katolikus is. Ahhoz, hogy az ellentmondásokat föl lehessen oldani a konkrét szövegeket kellett megvizsgálni. A *Cantus catholici* két változatáról azt lehet mondani, hogy nem sok az eltérés közöttük, ugyanaz a nótajelzésük is (*Ó, születendő, hozzánk jövendő...*), 16-15-ös sorok 5/5/6 illetve 5/5/5 belső osztással, csak az egyik előtt áll egy latin versszak, illetve néhány apróbb eltérés van bennük, például rögtön az első sorban.

CC 1674, 383–384.
RMKT XVII/15. 271. sz.

Sanctus
Nótája Ó, születendő, hozzánk jövendő

CC 1674, 166.
RMKT XVII/15. 565. sz.

Sanctus
Nótája Ó, születendő, hozzánk jövendő

Sanctus, ter Sanctus Dominus Deus
Sanctus in excelsis: / Pleni sunt coeli, coeli
et terra gloria tua.

⁸ RPHA 1321

⁹ Kéziratok is megőrizték az éneket, katolikus részről: *Petri András-énekeskönyv*, 1630–1631, 70v; *Mihál Farkas-kódex*, 1677–1687, 67v; *Pálffy Márton-énekeskönyv*, 1694, 48v; *Szoszna Demeter-énekeskönyv*, 1714–1715, 273; protestáns részről: *Újnépi énekeskönyv*, 1646, 396; *Balogi cantionale* 1659, 674.

Szent vagy örökké Atya Úristen a magas mennyégben, / Szent vagy, Uraság, teljes Háromság, egy hatalmasság.

Szent vagy örökké Atya Úristen, mind földön és mennyen, / Szent vagy Uraság, teljes Háromság, egy hatalmasság.

Szent vagy Ur Jézus, Szentháromságnak második személye, / Nagy érdemével szent országában lelkünk emelje.

Úr Jézus Krisztus, Szentháromságnak második személye, / Nagy érdemével szent országába lelkünk emelje.

Szent vagy, Szentlélek, Szentháromságnak harmadik személye, / Add, hogy lelkünkben ajándékidnak lehessen helye.

Áldott Szentlélek, Szentháromságnak harmadik személye, / Add, hogy lelkünkben ajándékidnak lehessen helye.

Kájoni változata is egy *Sanctus*, de más a szövege, mint az előzőeknek. 4 versszak, szintén 16-15-ös sorokkal, ugyanúgy megvan a belső osztás, de itt már belső rímmel, és más a nótajelzés is (*Úrnak szolgálói, no...*).

Kájoni János *Cantionale*, 1676, 517. RMKT XVII/15. XVII. századi protestáns ének.

Újfalvi Imre, *Keresztényi énekek*, 1602, 174v.

Más Sanctus

Nota: Úrnak szolgálói

Nota Urnak szolgálói no dicsír. etc.

Szent vagy örökké, Atya Úristen a magas mennyégben, / Ki teremtettél és segítettél e nyomorult testben.

Szent vagy örökké, Atya Úristen az magas mennyekben, / Ki teremtettél és megtartottál ez nyomorult testben.

Szent a mi Urunk, Jézus Krisztusunk, kit értünk bocsátál, / Hogy vétkeinkért ne vallánk kint, általa megváltál.

Szent az mi Urunk, Úr Jézus Krisztus, kit értünk bocsáttad, / Kivel megváltál, hogy testünk mia lelkünk el ne vesszen.

Szent a Szentlélek, kit hiszünk egynek Atyával, Fiúval, / Ki tanít minket bírni az eget minden igazsággal.

Szent az Szentlélek, ki az Atyával egy és az Fiúval, / Az ki vigasztal és tanít minket az örök életre.

Szentség, dicsőség, legyen tisztesség a Szentháromságnak, / Tülle áldomás, tőllünk háladás csak egy allatjának. Amen

Szentség, dicsőség, legyen tisztesség az Szentháromságnak, / Ki uralkodik egy istenségben most és mindörökké.

A protestáns szöveghagyományt vizsgálva megállapítható, hogy leginkább ezekhez közelít a Kájoninál szereplő *Sanctus*, pl. Újfalvi Imre *Keresztyéni énekeinek* (református) variánsához. Tehát Kájoni valóban protestáns éneket használt, ahogy azt Holl Béla feltüntette, és tulajdonképp abban sem tévedett, hogy mikori a szöveg, mert az RPHA azt írja róla, hogy a keletkezési ideje nem később, mint 1600, de az első fennmaradt változata 1602-ből való, Újfalvi énekeskönyvéből. Vajon ha a szövegeket vizsgálánám, és nem csak az incipitek alapján dolgoznék, mennyit változna a fenti listám? Hány éneket kéne kihúznom, mert csak az incipit egyezik? Vagy épp fordítva is igaz lehet, mennyit kéne bevenni, mert mondjuk csak az incipit nem egyezik?

Tudjuk, hogy Kájoni olykor igencsak hozzányúlt az átvett protestáns szövegekhez, mielőtt beillesztette volna az énekeskönyvébe. Talán azért, hogy kevésbé lehessen ráismerni, mi volt a forrása. Erről több minden is tanúskodik. Például az elrontott achrosztikonok, melyek az eredeti versben még kiadtak egy-egy nevet. Kájoninál ezek sok esetben vagy hiányosak, vagy oda nem illő betű szerepel bennük. Így a *Mikor Dávid vala keserűségben...* kezdetű zsoltárparafrázisban¹⁰ eredetileg a MICHAEL FECIT szerepelt a versfőkben, utalva arra, hogy a verset Sztárai Mihály írta. Kájoni kihagyott egy versszakot, illetve átírt egyet, így maradt a MICHAEL FECID. Mi változott azzal, hogy Kájoni hozzányúlt a szöveghez? Nem felekezeti megfontolásból maradt ki az eredeti szöveg 7. versszaka:

Lám mindenkor, Uram, rólad éneklek,
Csudáidról nagy bizonytságot tészek,
Te népednek seregében örvendek,
Dicsőséges hajlékodbá úgy megyek.

Ez akár benne is maradhatott volna, ahogy az utolsó versszak is, bár ez már nem szorosan a zsoltár szövegéhez tartozik, hanem a zsoltárfordító intése az olvasóhoz:

Tükör gyanánt legyen ez mindeneknek,
Kik keresztyén nevet földön viselnek,
Életekben hogy ekképpen éljenek,
Szent Dávidról az mint innen értenek.

¹⁰ 25/26. zsoltár; KÁJONI János *Cantionale catholicum*, Csíksomlyó, Cassai András által, 1676, 587–588; RMKT XVI/4, 82–83.

Ehelyett Kájoninál a katolikus énekek záró strófájaként megszokott doxológia áll.

Dicsértessék az Úristen mennyégben,
Atya, Fiú és Szentlélek mindenben:
Szentháromság egyenlő Istenségben,
Most és mindenkor úgy légyen. Amen.

De itt azért még kikövetkeztethető a változtatások ellenére is, mi szerepelt eredetileg. Vannak azonban olyan énekek, melyek nagyobb fejtörést okozhatnak.

Most vegyünk sorra néhány éneket, melyek nemcsak Kájoninál szerepelnek, hanem a század énekeskönyveiben általában, tehát több katolikus és több protestáns énekeskönyv is megőrizte. Egy-egy énekkel egy-egy lehetséges elemzési szempontot villantok csak fel anélkül, hogy a teljességre törekednék, vagy a létező összes szövegváltozatot összehasonlítottam volna egymással.

Vizsgáljuk meg először, mit kezdtek az egyes felekezetek a latin himnuszokkal. Ehhez jó példának kínálkozik a *Patris sapientia, veritas divina...* kezdetű hórás-ének, középkori, nagypénteki himnusz. Fordítása *Atyának bölcsessége, bizony istensége...*¹¹ kezdettel legkorábban az 1506-os *Winkler-kódex*ből ismert, de evangélikus és református kéziratokban és nyomtatványokban is olvashatjuk. A 8 versszakos ének óráról órára, az imaórák rendjében veszi végig Jézus szenvedésének történetét. Ha összevetünk több szövegváltozatot, láthatjuk, minden felekezet megőrizte a strófák számát, kisebb-nagyobb szövegbeli eltéréseket azonban megfigyelhetünk:

Cantus catholici, 1651, 48–49.

8 vsz, van kotta

Atyának bölcsessége, bizony Istensége,
Vecsernyekor fogaték Krisztus embersége,
Az ő tanítványtól hamar elhagyattaték,
Sídóknak árultaték, igen megközteték.

Első órán Úr Jézus Pilátushoz viteték,
Hamis tanúságoktól igen bévádoltaték,
Arcul s nyakon vereték, kötözve viselteték,
Égi világosságnak szent orcáját pökdösék.

*A Szent David prophetanak ékes rythmusú
soltárival...*, Debrecen, 1700, 226–227.

7 vsz, nincs kotta, nincs nótajelzés

Atyának bölcsessége, bizony Istensége,
Krisztus ember fogaték Vecsernyének idején,
Az ő tanítványtól hamar elhagyattaték,
Sídóknak árultaték, igen megkínzattaték.

Első órán Úr Jézus Pilátushoz viteték,
Hamis tanúságokkal igen bévádoltaték,
Arcul és nyakon verék, kötözve viselteték,
Szent orcáját pökdösék, mennynek világosságát.

¹¹ RPHA 0114; katolikus: *Winkler-kódex*, 118; CC 1651, 48; CC 1674, 271; CC 1675, 93; *Cantionale* 1676, 172; protestáns: *Imádságos könyvecske*, Lőcse, 1646, 27; *A Szent David prophetanak...*, Debrecen, 1700, 226.

Vecsernyének idején keresztről levéteték, Istennek nagy ereje ily módon titkoltaték, Életnek orvossága ily kinnal öletteték, Jaj, mennynek dicsősége ilyképpen tapodtaték.	Keresztfáról levévék vecsernyének idején, És megerősítették Istennek malasztjával, Ilyen halált szenvedé életnek reménsége, Dicsőségnek királya mert halva fekszik vala.
---	---

Valamivel több helyen tér el egy másik forrás, az *Imádságos könyvecske* változata, de ezek ellenére sem mondható, hogy egy latin ének különböző fordításairól lenne szó, inkább egy fordítás különböző szövegváltozatairól. Ahol a katolikus változatok közelebb állnak egymáshoz, a protestánsokban több a változtatás. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a latin himnusznak létezik más protestáns fordítása is a 17. században *Krisztus mi üdvözítőnk, ki semmi gonoszt nem tőn...* kezdettel,¹² mely párhuzamosan él az *Atyának bölcsessége...* kezdetű énekkel, de sokkal kevesebb kötetben maradt ránk (ezt mindössze 2 forrás őrizte meg, szemben az *Atyának bölcsességével*, melyet több, mint 40 protestáns énekeskönyv őrzött meg).

Ugyanerre példa a *Gloria, laus et honor tibi sit...* kezdetű virágvasárnapi himnusz, melynek fordítása a katolikus énekeskönyvekben *Dicsőség és dicséret tenéked Megváltó Királyunk...* kezdettel, a protestáns énekeskönyvekben egyrészt ugyanezzel, másrészt *Dicsőség, dicséret és tisztesség...*¹³ kezdősorral szerepel. (Itt ismét felbukkan az egy ének – két incipit problémája.) Több protestáns énekeskönyv őrizte meg, mint katolikus, a strófaszám ezekben ingadozó 5, 6 vagy 7. A katolikus énekeskönyvekben 7 versszakkal olvashatjuk. A szövegek közt a legnagyobb eltérést az jelenti, hogy az 1. versszakot mintegy refrénként értelmezve ismételtetik-e minden strófa után az egyes énekeskönyv-szerkesztők vagy sem. A latin énekben ugyanis ez megvan, így látjuk az 1651-es *Cantus catholicus*ban és Kájoninál is, de például a Keserű Dajka János-féle szövegben nincs utalás erre. A szövegekben lévő eltérések szintén inkább szövegváltozatnak tűnnek, semmint más fordításnak.

A vizsgált énekekből tehát elmondható, hogy a latin himnuszok fordításaiból vagy egy közös szöveg különböző változatait használták az egyes felekezetek, vagy arra is találunk példát, hogy a protestánsok saját fordítást készítenek maguknak. Kérdés, hogy ezekkel az új énekekkel mennyire sikerült a régi változatot kiváltani. Amint a *Patris sapientia...* példája mutatja, ez egyes esetekben inkább a próbálkozás szintjén maradt, de ez további kutatásokat igényelne, egy ének alapján nem lehet végleges kijelentéseket tenni.

¹² RMKT XVII/17. 63. sz., *Keresztyéni énekek*, Lőcse, 1629; *Eperjesi graduál*.

¹³ RPHA 0285; katolikus: CC 1651, 66; CC 1674, 324; CC 1675, 66; *Cantionale*, 188; protestáns: KESERŰ DAJKA János, *Keresztyéni üdvözítő...*, Gyulafehérvár, 1636, 75; *A Szent Dávid prophetanak...*, Debrecen, 1700, 225.

Következő példaként álljon itt egy *Credo*-ének: *A keresztyénségben, igaz vallás a hitben...*,¹⁴ ebből ugyanis jól leszűrhető, hogy az egyes felekezetek hogyan alakították az énekeket a saját hittételeikhez. Az ének egy verses Hiszekegy-parafrázis, mely sorra veszi, a hitvallás főbb pontjait: hiszünk az Atyában (1. vsz.); a Fiúban, aki Betlehemben szűztől született, kínhalált szenvedett, de feltámadt és a mennybe ment (2–6/2–5. vsz.); a Szentlélekben, az egyházban, az örök életben és a feltámadásban (7–8/6–7. vsz.). A protestáns változatokban mindig 8 versszakos, a katolikus énekeskönyvekben hol 7, hol 8 versszakkal szerepel. Helyenként kimarad a Jászolban fekvő kezdetű strófa, de ezzel csupán annyit változik az ének, hogy Jézus születéséről nem két, hanem csak egy versszakot olvashatunk. Kisebbségi eltérések a szövegekben végig megfigyelhetők, ezekkel most nem szeretnék részletesen foglalkozni, inkább a tartalmilag jelentős változtatásokat mutatnám be. A 7. versszakban (az 1651-es *Cantus catholicus*-ban a 6.)

Hiszek Szentlélekben,
Vigasztaló Istenben,
Hiszem a szentegyházat,
Szenteknek ő gyülekezetit...

szerepel a katolikus énekeskönyvekben. A protestáns énekeskönyvek megoszlanak ebben a kérdésben. Az 1566-os *Váradi énekeskönyv* (RPHA csak annyit ír róla, hogy protestáns):

Hiszem a szentegyházat,
Hiszem én az örök életet...

Huszár Gálnál, 1574 (evangélikus) megint:

Hiszem a szentegyházat,
Hiszem én az örök életet...

Újfalvi Imrénél, 1602 (református):

Hiszem a szentegyházat,
Szentöknek új gyülekezőit...

Isteni dicsőretek, 1697 (unitárius):

Hisszük a közönséges
keresztyéni gyülekezetet...

Annak ellenére változik a szentek gyülekezete több helyen hiszek az örök életbenre, hogy a következő strófában minden esetben szerepel, hogy „hiszem én az örök életet”.

¹⁴ RPHA 0017; katolikus: CC 1651, 3; CC 1674, 2; CC 1675, 3; *Cantionale*, 1676, 10; protestáns: *Váradi énekeskönyv*, 1566, 39; ÚJFALVI, *Keresztyéni énekek*, 1602, 75r; HUSZÁR Gál, *A keresztyéni gyülekezetben...*, 1574, 97r; *Isteni dicsőretek*, Kolozsvár, 1697, 89.

A másik említésre méltó, nem csekély változtatás az unitárius énekeskönyvben figyelhető meg. A Szentháromság mibenlétében, egységében és Istenségében a katolikusok, evangélikusok és reformátusok megegyeznek. E szerint éneklük ezt az éneket is. De az unitáriusoknál ez nem így van, ezért minden olyan részt, ahol a Szentháromság egységéről, a Fiú vagy a Lélek Istenségéről van szó, átalakították. Így rögtön az 1. versszakban a katolikus nyomtatványokban: „higgyünk egy Istenben/Atya Fiú és Szentlélekben” – az unitáriusban: „higgyünk egy Istenben/Krisztus Jézusnak Szent Atyjában” szerepel. A 2. versszak „Hiszünk a Krisztusban/Istennek egy Fiában” megfogalmazása megfelelt az unitárius ének szerkesztőjének is, ellentétben a Szentlélekről vallottakkal: „Hiszek Szentlélekben/vigasztaló Istenben” helyett „Hisszük az Istennek/vigasztaló Szentlelkét” áll. Minden másban egyébként szinte teljesen azonos az unitárius és a többi ének. Még egy apró különbség: míg a katolikus és többi protestáns változat egyes szám első személyben fogalmazza meg a hitét: hiszem a Szentlelket, hiszem az örök életet, hiszem a holttest feltámadását, stb., addig az unitárius változatban mindez többes szám első személyben áll: hisszük a Szentlelket, hisszük a keresztyéni gyülekezetet, hisszük az örök életet stb.

Tehát vannak énekek, amelyekről egy-egy felekezet azt gondolta, hogy nem kell azért új ének, mert nem egyezik teljesen a vallásunkkal, alakítunk rajta egy kicsit és jó lesz.

És ha már népekeknél, gyülekezeti énekeknél tartunk, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy ezeknek dallama is volt, van. (Erről az irodalmárok szeretnek megfeledkezni ugyanúgy, ahogy a zenészek a szövegről, pedig szétválaszthatatlanok.) Arra voltam kíváncsi, vajon az egyes felekezetek ugyanarra a dallamra énekelték-e a közösen használt énekeket. Az énekeskönyvek egy része, mint tudjuk, nem tartalmaz kottákat, így csak a nótajelzések lehetnek segítségünkre (vagy még azok sem). Találtam példát arra, ahol megegyezett a katolikusok és a protestánsok által használt dallam, így a már fentebb említett *Szent vagy örökeké...* kezdetű éneknél (Kájoni+protestáns változat: *Úrnak szolgálói, no...*¹⁵). Van olyan ének, pl. a *Keresztyénségben, igaz vallás a hitben...*, melynek a legtöbb forrásban sem kottája, sem nótajelzése nem található, így nem nagyon van összehasonlítási alapunk, csak feltételezhetjük, hogy milyen dallamra énekelték. A *Cantus catholici* c. énekeskönyvekben van ugyan kotta, de arra eddig nem találtam bizonyítékot, hogy azt a dallamot énekelték mások is. És olyannal is találkoztam, mikor egy éneknek több nótajelzése, kottája van. A *Követi vala népnek sokasága...* kezdetű, nyolc boldogságról szóló ének ilyen. Az

¹⁵ RMDT II. 174. sz.

énekek a *Cantus catholicus*-ben is csak nótajelzése van, de szerencsénkre csak a kötet elejére küld vissza: „Nóta Az Úristennek csuda hatalma fol. 4”. A *Régi magyar dallamok tára I.* kötete a 130. szám alatt közli a kottáját, az *O, gloriosa*-típusú énekek közé sorolja. A *Szent Dávid próphetának ékes rythmusú soltárival...* című protestáns kötetben: „Téged Úristen, mi keresztyének” a nótajelzés. Ezt az éneket az RMDT I. a 98. szám alatt közli az *Örül a mi szívünk, mikor ezt halljuk...* kezdetű zsoltárparafrázis (122.) dallamvariánsaként, melynek szerzője talán Szegedi Gergely. A nótajelzésben megadott incipit pedig a *Te Deum laudamus* alapján készült protestáns ének. Tehát itt inkább egy protestánsok által használt dallamot alkalmaztak. De az RMDT megjegyzi, hogy e két dallamcsoport – most nevezzük úgy, hogy a katolikus és a protestáns – rokonai egymásnak. Az unitárius énekeskönyvben egy harmadik nótajelzéssel szerepel ugyanez az ének: „Felséges Isten hozzád kiáltunk”. Erről Csomasz Tóth Kálmán azt írja, hogy a 130. zsoltár protestáns változata, a nótajelzései meglehetősen összekeverednek a másik, régebbi *O gloriosa*-dallaméival, ezért azokat a szövegeket, melyek „Felséges Úristen hozzád kiáltunk” nótajelzést adnak, az RMDT I-ben mind a 98. mind a 130. számnál megemlítik.¹⁶

Összegzésként elmondható, hogy nagy fába vágja a fejszét, aki ebbe a témába belekezd, ezért a tanulmány sem a teljességre törekedett, hanem csak lehetséges elemzési szempontokat kívánt bemutatni konkrét szövegek kapcsán. Ezekből is lesűrhető, mennyi lehetőséget rejt magában e terület, és lesz mivel foglalkoznia a felekezeten átívelő énekek iránt érdeklődő kutatóknak.

¹⁶ RMDT I. 649, 662.